

ال آباد احتیاج بتوجہ حیدر بیگ خاں نداشت، بلکہ فقط اہلہ
 اسماعیل بیگ باعث اہتری آن گشت؛ زیرا کہ بحرص زمینداری
 افتادہ ہر کسے از زمینداران کہ باقی می آورد، زمین او را بعوض
 آن حق و چیزے زر نقد بنام خود بیع می کرد۔ بنا بریں اکثر زمینداران
 صوبہ زرہارا تصرف کردہ بہ باقی انداختند۔ بخیال اینکہ اسماعیل بیگ
 زمین مارا از مکان خود برداشته نمی تواند، کاغذ بیع باں اہلہ
 نوشتہ، دادند۔ اسماعیل بیگ بعد دو سال بعوض باقی مقید گردید
 و مدتہا در قید حیدر بیگ خاں بود تا اینکہ مسٹر جانسن در ۱۱۹۶ھ
 بانکہ قصد جلو گیری تیز روشہائے حیدر بیگ خاں داشت،
 از خلاصیش کردہ دیگر بارہ بالہ آباد فرستاد۔ و دو سال دیگر
 آشکار بوسے ماندہ۔ بعد ازاں ہمراہ مسٹر برسٹون بطرف بنگالہ رو
 نہاد۔

وقایع سنیہ ۱۱۹۳ھ ۸۰ - ۶۱۴۴۹

دریں سال خواجہ عین الدین بعلداری ملک بریلی منصوب گشت۔ بیان آں ایکہ چون حیدر بیگ خاں استقلال یافتہ آہستہ آہستہ شروع تیز کرد، و در رسانیدن اقساط کمپنی تعافل می ورزاید۔ مسٹر مثلٹن بقرض جلو گیری او شیخ شفیع اللہ ثانی را، کہ از رفقائے آں ایرج خاں بود پیش آورده، گماشتگان او را بسزا اولی بر عمال حیدر بیگ خاں تعین کرد۔ اما چون شفیع اللہ مسطور طماع و بے احتیاط بود، حیدر بیگ خاں ابلہی و خیانت گماشتگان او را ظاہر کرده، آنہا را دفع ساخت۔ از جملہ آں گماشتگان یکے خواجہ عین الدین بود کہ سزا اولی کندن لعل سابق الذکر می نمود۔ چون در الوقت حیدر بیگ خاں را از خود راضی ساختہ بود، عامل بریلی گشت۔ و با وجود و ضوح ویراں کاری پنج شش سال مشغول آنکار ماندہ۔ در ۱۱۹۶ھ باصرار مسٹر برسٹو، عزل او بوقوع پیوست۔ آں عین الدین از رفقائے

لعل اصل: لمین لعلہ کذا۔ و در ہوئے: "In solemnt" تہ و اصل: مانی "و در ہوئے نیست۔

لعلہ کذا۔ و اصل: "بسزاورا

خادم حسین خاں بنگالی شخص ابوالعجب بود۔ چنانچہ بنا بر اظہار فقیر مسلک او، ہزاراں پتہ ہائے آزاد در لشکر او بسر می بردند۔ و عین الدین روزے یکبار ہجرت ہوا ہنہ شدہ، و چوبے در دست گرفتہ، بمیان شاہی رفت، و بہر تفریک فلوس بدست خود می داد؛ و در کلام بحث با برائظائف می گرفت۔ و آنقدر واضح و ہرزہ گو بود کہ آنجماعت باں بے قیامی، از وعاز می آمدند۔ و بنا بر اظہار سخاوت ہر سال بعد عشرہ محرم الحرام اسباب خانہ خود را بتاراج می داد۔ و ہر کس از وسوال عطامی کرد، او سخن وٹے رو نمی نمود۔ و اگر عطائے وافر خواستہ بود، عدد آن مبلغ را بر چٹھی کاغذ نوشتہ، [با] پنجاہ چٹھی کہ عدد کم ہر اں بودند نمودہ، بطوریکہ مردم فرنگ با یکدیگر قمار می بازند، اورا بازی می داد۔ الغرض فضول خرچیہائے او، از ہر گام عزیل تا ۱۲۰۹ھ کہ فوت کرد، آنقدر کہ در نظر مردم ظاہر است، بچہل و پنجاہ لکھ می رسد۔

دیگر از وقایع این سال، فوت مرزا علیخان است بہ سبب بد آب و ہوائے المہترۃ معلوم باد کہ وزیر از آغاز جلوس در سالے دو سفر بر خود لازم گرفتہ؛ یکے آخر بر سات

کے اصل: حصر کے اصل: بے کلمہ اصل: "بحث با برائظائف" و در ہوتے

"Indulge in banter with them" ۵۰ کذا۔ و در ہوتے: "vile-tongued"

"and foul-mouthed" ۵۱ اصل: ظاہر کے اصل: فرے

۵۲ و در ہوتے: "With fifty other slips marked half for smaller & half for larger"

گاہے بطرف المہرہ و گاہے بطرف بنگول۔ و این ہر دو مکاں در وقت
 بحسب بد آب و ہوا و صیقت^۱ مسکی نمونہ^۲ جہنم ہستند۔ این
 دریں سفر ہر سالہ صد ہا کس از مردم لشکر می میرند۔ و رنجی کہ در
 اثنا سے عبور نالہ با و پست [و] بلندی با و درتہ ہائے جنگل و کوہ بر مردم
 می گزرد، شرح آن بہ بیان نیاید۔ زیرا کہ در چین مکانات اول
 عبور کارخانہ ہائے وزیر و بعد از ان اقویائے لشکر، و بعد از ان
 صنفا می شود۔ بنا بریں ہر سہ طبقہ بر... بر آمدہ، باقی بچکد ام راہ
 نمی یابند۔ پس کارخانداران وزیر سرانجام را بچوب شکستہ پیش می
 افتند، و همچنان اقویائے لشکر چنانچہ دریں جہت و بہت و تادور روز و سہ روز
 مردم بہ ضروریات خود ترسند، در زیر آسماں بالائے خاک گرسنہ
 می گزراوند۔ و نرخ غلہ، دریں حال، و سائر اوقات، در لشکر
 وزیر، دو چند لکھنواست؛ و اشیائے نفیس از قسم خوردنی
 معدوم۔ و اگر ایماناً بارندگی در ان موسم بود، در لشکر شور
 قیامت نظا ہر می گردد۔ و ہزاراں اسپ و گاؤ و شتر و آدم در
 معرض تضحیح می در آید۔ چنانچہ اگر شترے در گل افتد، دفعتاً آن قدر
 مردم می ریزند، کہ این شتر مع بار گل فرود شدہ، موجب توام جاوہ

۱۔ ہوئے "the difficulties of transit" کے ہوئے: "ہزار ہا"

۲۔ اصل: باید کہ کھجور دہ؛ و در ہوئے "become jammed"

۳۔ اصل: بقی ہوئے "for a time" کے "جہت و بہت" کا، و در

ہوئے "Confusion" کے اصل: سیر کے کذا کے اصل ہوئے

می شود۔ در ۱۲۱۰ھ راقم حروف دریں سفر تافیش آباد رفیق و ناظر اوصاف لشکر بود۔

مجلس ازینکہ دور برسات این سال وزیر ملکیت رائے راعزل کرده، بمسٹر چیری وعدہ کرده بود کہ من بہ نفس خود متوجہ بکار ملک خواہم شد۔ دریں بین باران منقطع گشته، قصد سفر بطول نمود۔ مسٹر چیری گفت کہ کار با تمام ملتوی و احتمال بارندگی مہنوز باقیست؛ مناسبست اینکہ چند روز دریں عزیمت تاخیر نمایند۔ وزیر جواب داد کہ تافیش آباد عملہ را ہمراہ بردہ، در اثنائے راہ کار ہائے رو بکاری اتصال خواہم نمود؛ و بعد از ان عملہ برگشتہ باشارہ اجرائے کار خواہند کرد۔ در منزل دوم باد ہائے تند و باران شدید شروع گشته؛ بسبب کثرت فیلاں و توپ خانہ تمام راہ گلی دلائی شد۔ و دو منزل دیگر در شش روز بصعبتے قطع گشت کہ در بیان نیاید۔ و از دریا آباد تافیش آباد دریں گلہا گویا اسپ و آدم و شتر و گاؤ مردہ کاشتہ بودند۔ بعد از ان کہ بہ فیض آباد رسیدیم، اکثر کساں کہ حوالی آصف باغ، مسکن وزیر، گزرا، شتن نمی توانستند در جائے کہ یکنیم دست عمق گل بود خیمہ ہا نصب نمودہ، بر چوبہائے خیمہ چار پایہا گزاشتہ، بسبب شدت باد و باران طناب ہائے خیمہ از جانب اندرون گرفتہ، ایستادہ می ماندند۔ و پانزدہ

لے ہوئے؛ خواہم کرد۔ لے ہوئے: "slough of mud"

لے ہوئے؛ دریا باد لے کذا۔ ہوئے: "long (poles)"

روز بایں قسم گزشتہ بود، کہ وزیر بے حوصلہ شدہ، حکم عبور لشکر از گھاگھرا داد۔ ہماں شب پل گومتی کہ بستہ بودند، شکستہ شدہ، ملاحاں از بستن آن دیگر بارہ جواب دادند۔ و ہر کارہ باخبر آوردند کہ در امکانات کہ سال گزشتہ شکار شدہ، دریں وقت پنجاہ گز آب ایستادہ۔ و پار گھاگھرا آن قدر موضع کہ در خمیہ وزیر بہ تنہائی خوب شود، از آب خالی نیست۔ خبر ہر کارہ دروغ و برسازش عطاے لشکر حمل کردہ، در عین بارندگی گفت کہ لشکر بر کشتی با عبور نمساید۔ و جھاؤ لعل سزا اولان بر مردم تعیین نمودہ؛ و خود تا پنج روز در ہماں شدت باران بکنار گھاٹ ایستادہ ماندہ، عبور لشکر نکرانید۔ و ہر مرتبہ کہ کشتی قصد آن طرف می کرد، بسبب تلاطم در گھاگھرا کہ دریں امور از دریا ہائے دیگر شدت خاص دارد، اہل آن کشتی و داغ جاں می نمودند۔ و در اں پنج روز چند کشتی و فیل غرق شدہ روز ششم کہ خبر گزارہ نصف لشکر شنید، خود ہم عبور نمود۔ اتفاقاً میخ ہائے خمیہ از کثرت باران سست شدہ، خمیہ را کہ باران تمام شب بردست نگاہ داشتند۔ صبح ارادہ کرد کہ بجائے دیگر خمیہ برود۔ چند کر وہ ایں طرف آن طرف سیر کرد، مکائے نیافت۔ لہذا مراجعت کردہ، حکم برگشتن مردم بہ فیض آباد داد۔ بے چارہ با بہماں خرابی کہ رفتہ بودند، برگشتند۔ و بعد چند روز کہ باران موقوف شد،

لے ہوئے: "Several feet" لے پار گھاگھرا القدر ہوئے ندارد۔

لے اصل: میکانید لے اصل، کرارہ۔

مرتبہ ثانی بر کشتیہا عبورہ نمودہ، سفر را با تمام رسانید۔
 دیگر اینکه در سفر موسم، قریب صد قیل مست در لشکر
 می باشند؛ و گاہے در اثنائے مرور و گاہے از نشین گاہ، از
 حکم قبلیان بد رفتہ، مردم را ہلاک می نمایند۔ و اکثر اوقات
 قبلیان در حوالی خیمہ متمولان باین حیلہ مبلغی از آنہا می گیرند
 و این بلا تا دو سہ ماہ روز و شب علی التواتر براں مردم نازل
 است۔

و سفر دوم او در عین شدت گرما بطرف بہراچ می باشد۔ و این
 سفر اگرچہ از یکنیم ماہ نمیکشد، اما از شدت حرارت آفتاب اسپ
 و گاو و آدم بسیار [ہلاک] می گردد۔ و زیرا کہ وزیر بسبب استعمال
 افیون [تا دیر در] صبح می خوابد، و بعد از آن حاضر می خوردہ،
 پھر روز بر آمدہ، سوار می شود۔ و در میانہ ہائے خس، کہ سقاہا
 از چہا ر طرف در آب پاشی ہستند، تا دو پھر اکثرے قطع راہ کردہ،
 بہ منزل می رسد۔ در انجا خیام خس و بنگلہ ہائے کاہی رواں
 آن قدر بوفور برپا ہستند کہ نشیندہ را از شدت سردی لرزہ
 بر بدن عارض می گردد۔ اما حال سائر مردم را در آن وقت،
 کسانیکہ باین درد مبتلا شدہ باشند، دانند۔
 و مشکل تر اینکه ہر قدر کہ در لشکر یا حوالی آن واقع اند، بخت

لہ اصل: بالارتہ "Sleeps until very late (in the morning)" (ہوسے)

تہ اصل: ہر روز دور ہوسے: after a full watch of the day کہ کذا ہوسے: drove

اصطبل و کارخانہاںے وزیر ضبط می کردند۔ و اگر فاضل ہم اند، کسے دران
 خمیہ نمی کند؛ زیرا کہ اگر خمیہ در باغ بنظر وزیر رسد، صاحب خمیہ
 را از ملک بدر می کند۔ و این حکم از جهت رشک طبعی است، کہ
 در امور آسائش خلایق جبلی اوست، و خصوصیتے بہ سفر و حضر ندارد شاید
 این معنی قرق کردن اسبابست کہ یکے از انجملہ برف است؛
 باوجود اینکه برف سازاں مکرر التماس نمودند، کہ اگر حکم فروختن
 بدہند، زیادہ از حال و وجیزہ برائے سرکار جمع میکنیم، و خرچ
 ہم کمتر خواهد شد، رخصت نداد۔ باوجود اینکه صد ہا باغ مملوکہ در
 لکھنؤ و فیض آباد و نواح ہر دو مکان دارد، و میوہ و گل از انہا
 این قدر می رسد کہ ہزاراں پوچ، کہ در اردلی می باشند،
 می خورند؛ معہذا فاضل می آید، و گندہ شدہ در می افتد؛ در
 موسم انہ جمع باغات مردم لکھنؤ و فیض آباد ضبط می کنند۔
 و بدین سبب جایہاںے بیاری از غربا بتاراج پیادہ ہا کہ لفظی
 باغ نامور اند، می رود۔ ضبط و فروختن گل کیوڑہ و گلاب و سائے
 خوشبوئے ہا بحدیست کہ عرق کیوڑہ را از بنگالہ دران ملک
 می برند۔ و مردم اشراوت در کتھانی اولاد خود گھاسے از جنگل
 چیدہ ہا ساختہ در گلوئے مہاناں می اندازند، زیرا کہ فروختن
 گل جنگلی ہم در شہر منع است۔ و فواکہ کہ قلیل الوجود است،

لے ہوئے: "P+ prohibition"; اصل: فرق سے کتا۔ ہوئے: "houses"

و شاید باری یعنی "باڑی" باشد۔

ہمیشہ ضبط، اما مثل خریدہ وانبہ؛ آل ہم در موسم تا پانزدہ روز ممنوع
 است۔ و از اسباب و پوشاک و سائر اشیا مے آسائش آنچه کہ
 بضبط تواند آمد، نیز قرق می باشد۔ چنانچہ شخصی اختراع صنعت
 جدید کردہ، چھینٹ ہائے نفیس در لکھنؤ بروئے کار آوردہ؛ وزیر
 فرمود کہ آنچه سازد ہمہ را بوسے رساند۔ اتفاقاً جامہ از ہماں چھینٹ
 دریر کے بنظرش در آمد۔ استاد چھینٹ ساز را، با آنکہ مرد
 آدمی و استاد چہار صد پانصد شاگرد بود، برتر سوار کردہ لشہر
 گردانید۔ و تجارت اسپ، و شہر جنسے، تا جنس خود اول نمایند و از
 دست و زبان راجہ مہرا ایدانگشند، قدرت فروخت بدیگر کساں
 ندارند۔ و شاگرد پیشہ روشناس و مصاحبان او در سفر و حضر ملاقات
 زمان حی اہلخانہ خود ممنوع اند۔ و ہر کارہ با برائے اینکار متعین؛
 و ضبط حدیست کہ اگر بے چارہ در پیر شب مخفی بجائے میرود، گرفتار
 می شود۔ و سائر این حالات تا کجا نگارد، زیرا کہ نوشتن معائب او
 قصد نیست، چہ کتابے ضخیم خواهد شد؛ اما این قدر کہ تعلق بہ خلق
 داشت، و از ضروریات وقایع نگاری بود، ثبت افتاد۔ و اگر امثال
 این امور ہم ترک شود، پس زمان او وقایع نخواہد داشت۔

کہ اصل چٹبہ۔ ہوتے: "Calico printing" و "chintz"

کہ "دہر جنسے" ہوتے ندارد۔ کہ اصل: فروش۔

کہ حاشیہ ہوتے: "A man of low origin, a kahal by caste raised"

to a confidential post by Asafud Daulat

وقایع سنہ ۱۱۹۲ھ

۶۱۶۸۰

دریں سال مرتضیٰ خاں بڑیچ کہ رسالہ دار دو ہزار سوار بود، بر طرف شدہ بہ لشکر ذوالفقار اولہ رفت۔ و این مرتضیٰ خاں نیز از مجاہدان حیدر بیگ خاں است کہ بعض آل دیدانچہ دید۔ و مسٹر ٹیلٹن معزول شدہ، بجائے او مسٹر ہوزی و بعد چندی مسٹر پرلین بدل کار منصوب گشت۔ و در اواسط این سال جنرل کوٹ وارد لکھنؤ گر دید۔ وزیر تالہ آباد استقبال او کردہ، مراتب ضیافت بتقدیم رسانید۔ ہیری و نٹر، ہوشیار جنگ، و مسٹر جانسن در اں سفر با جنرل و ہمہ کارہ او بودند۔ و کرنیل ہائے از سروار بخدمت جنرل پیوستہ، چون از حیدر بیگ خاں آزر دگی تمام داشت، اظہار معائب و ارادہ گوشمالی او کرد۔ اما چون جنرل در ہماں زودی بحکم کونسل قصد معاودت فرمود، آل امر موقوف ماند۔

PURLING ۵ HUSSEY ۵

HARRY VANSITTART ۵

وقایع ۱۱۹۵ھ

۶۱۷۸۰ - ۸۱

دریں سال مسٹر برسٹو از ولایت بکار لکھنؤ منصوب شدہ، بلکہتہ، و از انجا وارد لکھنؤ، و مسٹر پرین معزول گشت۔ وحید بیگ خاں بسبب بد سلوکی کہ کردہ بود، چند روز متزلزل مانده؛ دریں اثنا مسٹر مثلٹن و جانسن صاحب شریک کار مسٹر برسٹو گشتہ، خاطر او قرار گرفت۔ پس آنچه معاملات کہ تعلق بہ کمپنی داشتہ، از قبیل مکاتیب رسائی وغیرہ، بہ مسٹر برسٹو باقی ماند؛ و گفتگوئے فیما بین گورنر و وزیر، و تحصیل زر، و تقسیم آن بہ کمپنی ہا باں دو کس محول گردید۔ چون وحید بیگ خاں نیز میل خاطر با نظرت نہ داشتہ، مسٹر برسٹو رواج افتاد؛ و مسٹر برسٹو تاب اہانت ہائے وحید بیگ خاں نیا ورده رو بلکہتہ آورد۔ در اں ہر دو کس استقلال یافتند۔ و در ہماں نزدیکی قضیہ چیت سنگہ یا گورنر ہستن رودادہ ہو بدال سبب در ملک وزیر فتنہ و فساد بسیار شد۔ ہزاراں کس از دست زمینداراں مقتول گردید۔ در انوقت وحید بیگ خاں

لے کذا۔ ہوئے: "Bristow's influence was gone"

با فوج شائستہ چند کروہی (بر) بنارس رسیدہ بود۔ اما از جہت جن جنبتی
 بخدمت گورنر رسیدن نتوانست؛ و چون دلالان سخناں نرم و شیریں
 بچیت سنگہ در میان آوردہ، با و توسل جست۔ و این در نظر او حزم و
 دنیا داری بود، یعنی غالبہ ہر طرف ظاہر شود و با آن طرف پیوند و۔ و
 اما وزیر چند منزل از حیدر بیگ خاں عقب تر بود کہ خبر مذکور شنید۔
 در آن وقت سالار جنگ احمق و دیگر رفقاءے خانہ بر انداز وزیر
 مادرش باہر دو خواجہ سرا مشورہ معاودت بملک و پر و احتیاج
 باحوال آل می دادند؛ و می گفتند کہ مسٹر مثلٹن و تمام انگریزاں
 بر طرف شدند، چہ ضرور است کہ خود را در بلا اندازیم۔ اما وزیر
 بسخناں آل ابلہاں نکرده، بدل قومی خود را بہ گورنر رسانید؛
 و بعد انقراض آل قضیہ، رخصت شدہ، راجح بہ لکھنؤ گردید۔ و در
 سفر بسبب اینکہ گورنر از حرکت وزیر خوشنود گذشتہ بود، حیدر بیگ
 خاں کار بسیار از او بر آورد۔ از انجملہ (بر طرفی) جمیع سرداران
 انگریز کہ در پلٹن ہائے وزیر حکم رانی می کردند، معہ پلٹن ہائے
 شاں، و بر طرفی ہر کس از انگریزاں کہ بسبب سفارش گورنر یا
 دیگرے در لکھنؤ قیام داشتند۔ دیگر رخصت عزل میجر آہرن
 است از پرگنہ اراٹل کہ قومی ایہ مشغول تخیر ملک ہندیلہ و پرگنات
 بسیار بجنگہائے سخت از دست آنها بر آوردہ بود، دیگر تخفیف

لے اصل، حسب آئے ہوئے، "dismissal"؛ و مخطوطہ ندارد۔

آئے ہوئے، "Osborne" لے اصل، اراٹل

از تنخواہ کٹی ہوئے کرنیل گاؤر کہ بدکھن رفتہ بود، از انجملہ است۔
 و ہمدریں سال عزل کرنیل ہائے از ملک سروار، و نصب
 عبداللہ بیگ ترک سوار ملازم بکار کمپنی بود؛ بعد بر طرفی بہ لکھنؤ آید
 بتوجہ مسٹر بر سٹو سزا اول فرخ آباد شد۔ در عرصہ چند سال زروا
 بدست آوردہ۔ چون بر ضاعے رحیدر بیگ خاں پرداختہ
 بود، دریں وقت اینکار یافت۔ اما بعد چند ماہ از دست امیر
 بیگ نامی منغل، کہ تنخواہ دار و میر معروٹ و با آب بود، بر سر
 منغلے کہ از اں خوگرفتہ بر آمد، بعالم آخرت شتافت۔ و امیر
 بیگ و برادرش ہم گشتہ گشتند۔

انجملے از حال کرنیل اینکہ رحیدر بیگ خاں، بسبب اینکہ
 دخل انگریزاں در اں ملک نمی خواست، و اہانتے کہ بہ سروار
 بہ مشرکیان اور سیدہ بود، ہوارہ در صد و بدنامی و عزل کرنیل
 می کوشید؛ تا اینکہ مزاج گورنر از وسے منحرف یافت، او را
 بکثرت ظلم و ویرانی ملک سروار و تصرف مال وزیر متہم ساخت۔
 و در حضور گورنر [و] کونسل بدنام کردہ [بمعاذرت] او پرداخت۔
 و اں سخناں بے فروغ ازیکے بدگیرے رسیدہ، حالاً تمام
 انگریزاں بدون اینکہ کسے از سرکار آگاہ باشد در ملازمت و بد
 کرداری وسے سخن می گویند۔ لہذا حقیر بے آنکہ حق رفاقت

لے اصل: میگیند۔ لے اصل کر مخزورہ و باقی ماندہ "بمعاذرت" در فہم می آید؛
 و ہوسے: "endeavoured to get him removed"

در نظر باشد، از روی صدق مجملے از واروات عمل بقلم می آرد،
تا بر منصفان و انا دل، اصل حقیقت ظاہر گشته شاید داغ آل
بد نامی نیز برود.

و بپاید دانست که انظار حیدر بیگ خاں سه امر است:
کثرت ظلم؛ و ویرانی ملک سروار؛ [و] اندوختن از خیانت.
اما حقیقت ظلم و ویرانی اینکه سروار ملکیت که قبل ازین
بصد سال بقدر کم و روپیہ حاصل داشتند. و در عهد نواب
مرحوم شاید تا بست لکھ بعل می آمد. و عاملان حیدر بیگ خاں
زیاده از دو از ده لکھ وصول نکردند. و کہ نیل بیست و دو لکھ
روپیہ، بلا خرچ، بسرکار و زیر رسانیده. و باعث کمی جمع ملک
بایں درجہ، راجہائے حرامخوڑ آنجا بغرض ہائے نفسانی شدہ اند.
و رعایا مدار معاش خود بر منافع مواشی گزارا شدہ، عمل زراعت
موقوف کردہ. چنانچہ و پیہ کہ صد سال قبل دو ہزار جمع آل بود، حالا
صد روپیہ جمع؛ و با وجود آن پانصد خانہ رعیت کہ ہر یک مالک
پانصد و شش صد مواشی است، در آل وہ موجود است. و زمین
سروار آنقدر قابل است کہ در ہماں سال پنجرہ می کشتند،
حاصل ربیع می گیرند. با وجود زمین چنان و کثرت تمول رعایا، بہ
فساد راجہ ہا، و بے قوتی عمال، جمع آل ملک درین ایام بہ وہ نکلہ رسیدہ.

لے کذا۔ ہوئے؟ "may be removed" نہ ہوئے

لے اصل ظلم کے اصل؛ کر دیدہ سے اصل؛ یکی لے اصل؛ نیل لے اصل؛ فرشتہ اصل؛ بیخبر سے اصل؛ می کر دند۔

الغرض کرنیل این معنی را فہم کردہ، پس زیر قیل و قال بسیار
 و قضا یا سے بے شمار آل مفسداں را از ملک اخراج کرد؛ و رعایا سے
 خود را کہ ہمیشہ در کشمکش آہنا گرفتہ بودند در حمایت خود گرفتہ
 بنا سے آبادی گزارشت۔ دریں قضا یا اگر چہ چند پر گنہ طرف گورکھپور
 کم جمع شدند، انا اکثر محالات برمی نمودند، و کم جمعاں ہم زود در
 افزائش بود۔ چنانچہ در سال آخر بقدر سی و پنج لکھ بھل آمد؛ در سہ
 چہار سال دیگر امید بود کہ جمع آجاتا پنجاہ لکھ برسد، کہ عزل کرنیل
 شد۔

القصد راجہ با بعد زدن دست و پا بقدر توان، از کوہ سہا و
 جنگل رفتہ، و در حمایت ز بنیداران سلطان پور و اعظم گڑھ بر لب گھاگھا
 مسکن گرفتہ، گاہ گاہ می انگلیختند۔ لہذا کرنیل بہ حیدر بیگ نوشت،
 کہ مثل من عامل، و این چنین قابو، شمارا دیگر بیسر نخواہد آمد؛
 مناسب آنکہ سعی نمایند کہ اخراجیان از آنجا بدر شدہ، متاصل
 شوند۔ و حیدر بیگ گوش باں سخن نکردہ؛ آنجماعت بسبب راج
 خود با قوت و فتنہ فرصت مانند۔ و در قضیہ بنارس با مرجیت سنگھ
 و خواجہ سرایان بیگم عبور گھاگھا، و تانجان و متوسلان کرنیل را
 قتل و تاراج و اخراج کردہ، رعایا را از جہت اطاعت
 کرنیل در امر آبادی باز خواست بلیغ کردند۔ چنانچہ دوسہ ہزار

لے اصل: گرفتہ سے اصل: کو بہ کور سے اصل: کوہ سہاں وز جنگل۔

سے اصل: از آنجا بدر زدن سے اصل: متوسل؛ درہوئے "Agents"

رعیت، و دوسہ ہزار کس از متوسلان کرنیل، دریں قضایا گشتہ
گشتہ۔ ازاں باز آن ملک ویراں شد؛ و آن قدر بعجل آمد کہ
تا بنان حیدر بیگ بنا برضعف خود و قوت مفسدان وصول کردن
توانستند۔ و حزم کردن انگریزاں بحرف حیدر بیگ خاں از
جهت آن شد نہیہاست کہ در اخراج مفسدان و متوسلان آنہا کہ
واجب الدفع بودند؛ و ہستند، و قحط سالی وسط العمل، و
کم جمعی ملک، با کرنیل صفت و صنوح پذیرفتہ بود، کہ در بیج
یک تقصیر کرنیل را دخل نبوده۔

اما در اندوختن از کرنیل بیج شکی نیست، لکن نہ از طریق
خیانت؛ بلکہ آن امر بسبب قوت و کاردانی اوست و رقابیش
کہ ڈاکٹر بلین و میجر مکڈانلڈ و کپتان فرینکلن و کپتان گارڈن و میجر
لوسن و غیرہ بودند؛ باشد؛ زیرا کہ آن منفعت کرنیل را
بعد ادائے جمعے گردانند کہ از حیدر بیگ خاں قرار یافتہ؛
و بسبب جمع سنوات قبل بسیار افزوں بودہ۔

اما سبب گرانی خاطر گورنر ہستین از کرنیل این بود، کہ
کرنیل با وجود اینکه پنج شش ہزار سوار و پیادہ آراستہ
با خود؛ و اتصال بہ بنارس داشت، بمداور رسیدن نتوانست۔
و کرنیل دریں باب ہم تقصیر ندارد؛ زیرا کہ از بجز استماع

لہ اصل: جرم ہوتے "conclusion drawn" کے اصل: کردند۔ کے اصل: قحطی سال۔

کے ہوتے: "Blain" کے ہوتے: "sumo den" کے اصل: افزودہ بودہ۔

آل قصبہ، خود باد و ہزار کس از محاذات فیض آباد، عبور گھاگرا نمود۔ و
 کپتان گارڈن و سائر سرداران فوج خود را، دکہ در ملک پراگندہ
 بودند، حکم داد کہ ہر یک از محاذات مسکن خود عبور کردہ اور سلطان پو
 بوسے ملحق گردند۔ و ہر یک از اس سرداران کہ عبور کردند، از دست
 اخراجیان مذکور (کہ) کنار دریا مستعد بودند، تاراج و کشتہ
 شدند۔ چنانچہ کپتان گارڈن با پانصد شش صد سوار و پیادہ
 بسبب سرعت سیرمی توپخانہ عبور کردہ بود، تمام (روز) با مفصل
 جنگیدہ، خود بنواح ٹانڈہ، کہ غلام باقر علی خاں از جانب نواب بیگم
 عامل آنجا بود، رسانید۔

و قصدش آل کہ شب در آنجا آرام گرفتہ، روز دیگر، پچاس
 جنگ کناں قطع طریق نماید۔ اما عامل ٹانڈہ مردم خود را مستعد
 دفع کپتان مسطور کردہ، و مانع دخول گشت؛ و کشتیہا، از نالہ
 کہ عمیق و مابین ٹانڈہ و کپتان موعصوف، بطرف خود کشید۔
 لہذا آل مردم بے حواس شدہ، بپراقی ہارا انداختند؛ و در ان نالہ
 در آمدہ، زیادہ از نصف قتل (و) غریق گشتند۔ و کرنیل، با وجود
 استماع این چیز ہا، با ہماں قدر مردم کہ ہمراہ داشت، از فیض آباد
 ارادہ بنارس کرد۔ و در ان وقت، سواران ہمراہی او، کہ
 از پیادہ اکثراً بودند، با خواستہ خواجہ سرایان بیگم، قبول رفاقت
 نکردند۔ کرنیل، سخنانہ سرداران آنجماعت، کہ بعضے قابل بارہ

سلام او ہم نمودند، رفتہ، ہر چند تخریبیں کرد، سود مند نینتاد۔
 پس ازاں جانب مایوس شدہ، بعزم محافظت چھاؤنی، کہ در انجا
 خزینه و اسبابش، و جمعیت عظیم از ہماں انجرا جیان در نواح
 بارادہ تا راج جمع آمدہ بود، عطف عنان باین طرف داد۔ بساید
 دانست کہ دریں وقت کرنیل حقیر را با دو صد سوار و پیادہ بمحافظت
 چھاؤنی گزارشتہ بود۔

بعد عبور کرنیل از سہ جانب چھاؤنی قریب پنجاہ ہزار راجپوت فراہم
 گشتہ، قصد ماواشتند۔ اما چوں ہر چہاں طرف چھاؤنی نالہ ہائے
 عمیق و بر سنجیر انہا خبر داری تمام بود، آنجماعت را در بہم رسانیدن
 اسباب عبور توقف شد؛ و نوزدہ روز و شب مارا در عجیب
 انقلاب و ترصد ہلاک گزارشتہ تا اینکہ بواسطہ رسیدن کرنیل
 زندگی نو یافتیم۔ الغرض، بانکہ از ہر جانب رفیقان و افواج کرنیل
 بہ چھاؤنی رسیدہ، قریب پنج ہزار آدم جمع شدہ، اما راجپوتان
 ہم چنان بر ارادہ خود تصمیم داشتند۔ دریں اثنا دو بلٹن از کانپور
 بمدد کرنیل رسید؛ و کرنیل جمعیت سابق و لاحق را سہ حصہ
 کردہ، در یک روز بچنگ انہا کہ سہ فرقہ بودند مامور گردانید۔
 اتفاقاً انہا آنروز در سول عبور و نیمہ این طرف انہا بودند
 کہ فوجہا رسیدہ بہ سزائے انہا پرداختند۔ و جمعیتے از انہا

کہ کذا۔ ہوئے: "Bridges" کے حاشیہ ہوئے، "کذا" مخطوطہ، "آؤ کینو"
 مرخ است بمعنی سلطان پور مسطور "کہ کذا۔ ہوئے: "They were crossing"
 کہ اصل: سسر شے ہوئے: "نیے"

عزقی و قتل گشته، بقیہ متفرق گشتند۔ و کرنیل راہ یافتہ با جمع اسباب بہ لکھنؤ آمد و [در] لکھنؤ ہر دو پلٹن او بر طرف متفرق گشت۔ کرنیل بعد چند ماہ، بقصد انتقام حیدر بیگ خاں، بگلکٹہ رفت؛ و بعد سوال و جواب از کونسل ناامید شدہ، در ہمیں دوسہ روز غصہ گیر، و روانہ عالم اخیر گشت۔

دیگر از وقایع این سال اینکہ حیدر بیگ را جبہ صورت سنگہ را بجهت تدارک اختلافاتے کہ از کشتہ شدن بیوقت عبداللہ بیگ رودادہ بود، بہ ملک سرور فرستاد۔ و مومی ایسہ از عہدہ کار آنجا بخوبی می توانست بر آمد؛ اما چوں زیادہ از چہارہ پانزدہ ماہ ٹماندہ، از آنجا بہ بریلی ماور گشت، عملداری او فائدہ ندادہ۔

و ہمدریں سال بسبب کوتہ اندیشی، کہ سابق در قضیہ بتاریں و کرنیل ہانے گزشت، حکم ضبطی جاگیرات سالار جنگ و نواب بیگم از کونسل بہ مسٹر مثلٹن [و مسٹر جانسن] رسیدہ۔ جاگیر نواب بیگم بہ مرزا شفیع خاں نامی مغل ایرانی رحوالہ شد؛ و جاگیر سالار جنگ، بتا بہر اینکہ از بیست و ہفت سال از عمل الماس علیخان بود، بوسے بقرار ماند، بشرطیکہ بہ سالار جنگ چنہے ندہد و جمع آنرا مع توفیر بہ سرکار رسانند۔ و حیدر بیگ دریں وقت قابو یافتہ، وزیر [را] اشارہ کرد کہ زر

قسط کمپنی را بر نواب بیگم حوالہ نماید۔ و بیگم قبول نکرده، باعث لشکر کشی وزیر بفیض آباد گردید۔ مسٹر مثلثن و مسٹر جانسن وریں سفر ہمراہ وزیر بودند۔ خواجہ سرایان (راحتی) بجمعیت سے چہار ہزار کہ داشتند قصد حصار می شدن نمودند؛ اما بعد نصب توپہا و مشاہدہ علامت جنگ، نواب بیگم ہر دو خواجہ سرا را پیش وزیر فرستادہ، خود بدولت خانہ نواب عالیہ پناہ برد۔ آل بے چارہ بہ ضرورت در حمایت عروس آمدہ، بدین سبب جاگیر اونیز ضبط شد۔ و وزیر کہ از عہد طفلی از بندگی ہر دو خواجہ سرا دل برداشتہ، در آن وقت جولان آہنی در پاسے آنها انداختہ، از مراتب ضرب (و ستم) و اہانت دقیقہ نبرد نگذاشت۔ و بقدر پنجاہ لکھ روپیہ نقد و ہمیں قدر اجناس نقرہ و طلا و پارچہ از کندوکوب خانہ مادر بدستش افتادہ، عنان مراجعت بلکھنوتناقت۔ و حیدر بیگ خاں کہ حیانتش بخشیدہ بیگم [و] بہار علی خاں بود، مطلقاً در ترفیہ آنها سخن نگفت؛ بلکہ چنانچہ معلوم شد، باعث مزید [بد نصیبی آنها] گشت۔

کہ کذا۔ و ہوتے "appliances of war" سے اصل: سبک۔ سے اصل: "طین" و
 و ہوتے: "life" کہ مخلوط بعد مزید ایں فت۔ و عبارت ندادہ در ہوتے:
 "(the cause of aggravation of) their misfortune"

وقایع سنہ ۱۹۶۶ھ

۱۹۸۲-۱۹۸۱ء

دریں سال قضا یاسے حقیر باجید ریگ خاں رو دادہ - مجھے
 ازاں اینکہ جید ریگ خاں کہ از ہنگام ورود دوم بارہ مسٹر
 برسٹو جرمی گشتہ بود، بعد ملاقات گورنر و ویدن الطاف
 و استقلال یافتہ جرمی تر گشت۔ و در لباس فرماں برداری
 یعنی و ترمظاہر کردن گرفت۔ چنانچہ کار ہائے رو بکاری بکار
 کمپنی را بہر جیلہ کہ می توانست، دفع می داد، و اگر دفع ممکن
 نبود، بوقت دیگر می افتاد۔ و اگر آنہم پیشرنمی شد، مدتہا آرسے
 و بلے [وا] و معذرت ہا از زبان وزیر می گزارانیدہ۔ دیگر مانندہ
 بعد ازین فریب ہا از آدہ یکے و از بیار اند کے رو ایساخت۔ مسٹر
 جانسن و مسٹر مٹلن کہ بر آورد کار از دست او (نامور) بودند
 خونیں دل و ہمیشہ مشغول کشمکش او بودند۔ و الماس علی خاں دریں
 وقت قابو یافتہ، چند سال پیہم او را بیم و امید نمودہ، بہ جمع کمی

لے اصل، یکی مانند بعد از مرسدہ یکی و از بسیار اندی ..... و از ہوشے تصدیق متن میشود۔

می گرفت۔ و سائر عمال بطرف الماس کمی جمع و افزائش خرچ اختیار کردند۔ و حیدر بیگ، بسبب مشغله گماشتگان [انگریزی] بہ خیانتی کہ میان او و عمال بود، ترسید؛ بجز استرضائے آنها کار سے نتوانست کرد۔ و بہ ہمیں در چند سال ثلث [جمع] کہ یک کرور باشد، بنوعیکہ تفصیل آں بعد ازیں آید، از میانہ رفت۔ و عمال خود سر شدہ، ہر سلوکے کہ خواستند با او رعایا می کردند۔ و اقویائے رعایا۔ بجاں آمدہ، شروع بہ تکرر نمودند۔ بنا بریں بے انتظامی و توقیف کار ہائے کمپنی رائے ہر دو حسباً ہداں قرار یافت کہ در بر آمد کمپنی دست نگر او دباید بودہ و کسے را پیش آوردہ بعضے، کار با بوساطت او حاصل باید نمود تا او کم استقلال و تابع گردد۔ چنانچہ اسماعیل [بیگ] شورہ و شیخ شفیع اللہ و مرزا شفیع خاں و مراد اللہ خاں و دوسرے کس بہمیں غرض بنوبت پیش آمدند۔ و حیدر بیگ خاں بعضے را باطناً بخود رفیق کرد؛ بر بعضے اثبات خیانت کردہ در کار انداخت۔ و جرمی تر شدہ در صدور مسٹر مثلٹن و جانسن بر آمد۔ چنانچہ دریں وقت بغرض بے انتظامی جاگیر ات کہ در عہدہ مسٹر مثلٹن (بود) حیلہ ہا برانگیخت۔ از انجملہ بلجھدر سنگھ کہ زمین دار جاگیر و از مدتی بہ پانصد روپیہ در ماہہ بیگم قناعت

لے اصل: عاں۔ ٹے ہوتے "دو کس دیگر" سے اصل: "دو" ہوتے:

• allowance from •

نموده، آنروستے جن ساکن بود، ایما و اشارہ بامکر و فساد کرد۔ و
 آن فتنہ قریب دو سال طول کشیدہ۔ باوجود اینکه تا دوسہ پلٹن
 انگریزی و شش ہفت ہزار فوج وزیر بد انکار مامور شدہ، اخراج
 او بوقوع نہ، انجامید؛ زیرا کہ مرزا شفیق خاں گماشتہ
 مسٹر مثلٹن، در باطن بچیدریگ ساختہ بود۔ و افواج ہندوستانی
 بسبب اثران بہ مرضی حیدریگ، و افواج انگریزی بسبب
 اشتمال ہندوستانی کارے از پیش نمی برد۔ و مقارن آن ملک
 علی خاں، با اشارہ او، پنج لکھ جمع جاگیر سالار جنگ ظاہر کردہ
 در اثنائے جواب و سوال معاملہ استعفی داد۔ و خیال او این بود
 کہ ایام تحصیل سہ چہار ماہ مانده، و زمینداران جاگیر از
 بیست و ہفت سال معروف می ہستند؛ البتہ بنا بر حصول رضائے
 من رجوع در معاملہ نخواہند کرد؛ و کار آن جاگیر ہم مثل جاگیر
 بیگم اتر، و عجز مسٹر مثلٹن بر خودش و ہمہ خلائق ظاہر خواہد گردید؛
 و از آغاز سال آئندہ فصلی بہ ضرورت ہر دو جاگیر باز بمن
 تفویض خواہند کرد۔ اما مسٹر جانسن کمر با تنظیم آنہا و پیش
 رفت سخن خود جزم بستہ، از احقر درال کار استمداد فرمودہ۔
 و حقیر بسبب خوف مخالفت حیدریگ عذر آوردہ۔ و مسٹر
 جانسن اصرار بلیغ کردہ باستظہار وعدہ حمایت و اعانت

۱ ہوئے: "On the other side" کے اصل: بکرنسار۔

۲ سے اصل: خیل۔

مشغول آنکار نمود۔ وحیدریگ و الماس در آغاز کار بہ
 غرور قوت، [و] ملاحظہ! بہتر یہاں سے جاگیرات و پرگنات انہا
 در تمام صوبہ گمان انتظام از دست حقیر نبرده، حائے
 برداشتند۔ اما [اشراف] بسیار شکستہ شدہ، ہمانقدر
 [کہ] قمر دمی و رزیدند در صد فرمان آمدند؛ زیرا کہ در سہولت
 سرانجام، من کار صوبہ را نصب العین آل دوکس و سایر
 عمال ایشان شد؛ چہ جمع این جاگیرات اگر چہ زیادہ از بیست
 لک [نبود]، پرگنات آل در تمام صوبہ متفرق بودند۔ و نائبان
 من اطلاع و محرمیت اکثر پرگنات بہم رسانیدہ، و انکار
 خود فراغ کردہ، منتظر فرمان ایستادہ؛ بنا بریں رسم کثرت
 بغی حیدریگ و خواستن، کمی ہر سالہ الماس و سایر عمال
 بر طرف گشتہ، شروع باضافہ دادن نمودند۔ چنانچہ صدق
 این دعویٰ از ملاحظہ کاغذ سنوآت قبل و بعد از این سال کہ
 در دفتر وزیر موجود است، بوضوح میتوان پیوست۔ و جمع
 کارہاں سے آنچنانہ رو با انتظام آوردہ، روز ہر روز این معنی در
 ترقی بود؛ کہ دریں عرصہ بخوابش روزگار بازی دیگر، کہ بعد
 ازین تفصیل کردہ خواہد شد، بر روئے کار آمدہ

۱۔ در اصل بیاضی اور در ہوئے: "many respectable persons"

۲۔ اصل: بیان کہ اصل محرمیت۔ و ہوئے "Knowledge" کہ اصل: سنوآت۔

۳۔ اصل: می تواند۔ کہ ہوئے: "مستر جانسن" کہ کذا: اور ہوئے: "made light of me"

جہاں بکام مفسداں گشت۔

آتا خدمتے رکہ، دراں ایام از دست حقیر برائے سرکار
وزیر بجمیل آمدہ، سہ است؛ چکے گرد آوری دو لکھ روپیہ
توفیر از جاگیر سالار جنگ، کہ الماس جمع آں پنج لکھ ظاہر
کردہ؛ حقیر ہفت لکھ بسرکار رسانید۔ شرح آں اینکہ زمینداران
جاگیر، چنانچہ (گمان) الماس بود، در ابتدا گریختن۔ و پس از انکہ
قولنامہ (متضمن) باینکہ بعد ازین حوالہ الماس نخواستند شد، بہ مہر
مسٹر مثلٹن بآٹھار سید، رجوع کردہ اظہار ظلم و ستم الماس
نمودند۔ قرار معاملہ بدیں یافت، کہ قدر سے کمی گرفتہ، تحصیل
خام الماس را بسرکار رسانند۔ چنانچہ باوجود وادان سی ہزار
روپیہ کمی، ہفت لکھ از اں جاگیر بوصول آمد۔ چون الماس
در سائر محالات متعلقہ خود ہمیشہ اظہار کمی می کرد، و جمع ایں
جاگیر ہم کم نوشتہ دادہ بود، و ظاہر شدن دو لکھ روپیہ
توفیر موجب اظہار زردی و باعث زبان بندی او از
خواستن کمی ہر سالہ می شد، و ہمیں قیاس بر تمام نائبان
حیدر بیگ نیز جاری می کردند؛ دریں وقت الماس و حیدر
بیگ دست و پاسے بسیار زدند کہ حقیر را فریب دہند؛
آتا مفید تفتاد۔ و از انجملہ حیدر بیگ خان دو لکھ روپیہ
توفیر را اذن تصرف بحقیر داد، بشرطیکہ بمسٹر جانشین ظاہر
نکندم و در باطن (معاونت) حیدر بیگ خان نمایم۔ آتا حقیر
بمقتضائے حق مسٹر جانشین قبول سخن (دوے) نمودم، و پردہ